

Jana Levická
Terminologická databáza v JÚLŠ SAV
Možnosti, dôvody a prínos

(Príspevok odznel v rámci seminára *Európske záležitosti a otázky jazykovej kultúry a terminológie*, ktorý organizovalo Ministerstvo kultúry SR 16. júna 2005 v Bratislave)

A. Terminológie čiže sústavy termínov viažuce sa k jednotlivým odborom tvoria podstatnú časť slovnéj zásoby každého jazyka, ktorá tak ako všetky ostatné jazykové systémy podlieha zmenám.

Z hľadiska vzťahu jazyk - spoločnosť možno rozlišovať:

1. zmeny dané prirodzeným vývojom spoločnosti, ľudského poznania a vznikom nových objavov (prirodzené?)
2. zmeny vedome vnášaných do jazyka spoločnosťou s cieľom zabezpečiť bezporuchovú komunikáciu (problematika politického zasahovania do jazyka)

Prvý typ zmien sa v nedávnej histórii Slovenska naplno prejavil po páde komunistického režimu. Nepriniesol len novú politickú situáciu, radikálne sa odrazil aj v jazyku a predovšetkým v lexike. Zo dňa na deň sa prestala používať nielen zaužívaná politicko-administratívna terminológia ale, čo je dôležitejšie, zároveň prenikala nová realita súvisiacu s jednotlivými oblasťami života v západných krajinách a s ňou nové pomenovania, často preberané z angličtiny. Samostatnú kapitolu tvorí prístupový proces Slovenska do európskych štruktúr.

Nekontrolovateľný a nekontrolovaný prílev nových pojmov a termínov síce nespôsobil chaos ale vyústil do maximálnej rozkolísanosti mnohých terminológií.

Dostávame sa k druhému typu zmien - Podľa zákona NR SR č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky sa štát stará o vedecký výskum štátneho jazyka a o zvyšovanie jazykovej kultúry. Uznesením vlády SR č. 399 z 3. júna 1997 sa ministerstvám a ostatným ústredným orgánom štátnej správy uložilo v ich pôsobnosti utvoriť terminologickú komisiu. Reálne ich však pracuje len niekoľko, najmä Názvoslovná komisia pri Úrade geodézie, kartografie a katastra SR, TK pri Úrade pre normalizáciu, metrológiu a

skúšobníctvo SR, TK pri ministerstve vnútra, TK pri ministerstve školstva a TK pri ministerstve životného prostredia. Okrem toho funguje aj terminologická komisia na Slovenskom ústave technickej normalizácie, ktorý vydáva všeobecne záväzné technické normy a medzi nimi terminologické normy.

Na jednej strane sa do slovenčiny dostalo množstvo nových termínov a na druhej strane absentovala odborná starostlivosť o terminológiu. Ako píše Masár (1993:133): „Po roku 1989 došlo k najväčšiemu útlmu terminologickej činnosti za celé povojnové obdobie“.

Táto situácia má praktický dopad aj na terminológiu odborov – znásobovanie termínov pre jeden a ten istý pojem daný rôznym miestom vzniku – 1. výskum, 2. vzdelávanie, 3. výroba. Koexistujú tak vedľa seba prebraté termíny, kalky i novotvary rôznych autorov, ktoré nemusia byť ústrojne vytvorené.

Na jednej strane ide o negatívny jav – ak je daný nedostatkom komunikácie alebo odlišnými názormi na terminológiu medzi vedeckými pracoviskami a vysokými školami, prípadne v rámci samotných vedeckých kruhov. Na druhej strane môže vyplývať z potrieb odlišných komunikačných situácií, v ktorých sa jednotlivé varianty uplatňujú. Napríklad v písomnom prejave sa používa iný termín než v bežnej komunikácii v okruhu odborníkov, prípadne v komunikácii s laikmi (napríklad prostredníctvom médií).

Ako príklad môže poslúžiť – choroba šialených kráv – boviná spongiformná encefalopatia Bovine Spongiform Encephalopathy, pričom aj skratka BSE už dnes hrá úlohu termínu.

Pokiaľ ide o vplyv angličtiny bežne sa stáva, že sa nové objavy verbalizujú v angličtine (v prírodných vedách a v ekonómii) a vedecká kvalifikácia sa často získava len na základe publikovania v angličtine. Vytvára sa tak istý druh **odborného bilingvizmu**. Treba zdôrazniť, že ide skôr o jazykový kód slúžiaci na dorozumievanie¹; podobnú situáciu v oblasti lexiky už zažíva aj slovenčina napríklad v oblasti medicíny, kde koexistujú odborné, latinské termíny, anglické výpožičky a tzv. triviálne odborné pomenovania vytvorené zo slovenských koreňov).

B. Riešenie terminologickej nejednotnosti spočíva v permanentnej starostlivosti o terminológiu, v rámci ktorej by mohla významnú úlohu zohrať verejnosti voľne prístupná terminologická databáza. Jej tvorbu predpokladá aj Koncepciu starostlivosti o štátny jazyk

¹Francúzsky socioterminológ Gaudin: „Il s'agit d'ailleurs moins de langue anglaise que d'un quasi-sabir, code fonctionnel pour lequel on exige plus une faculté à communiquer qu'un niveau de correction“ s. 198 Gaudin

Slovenskej republiky Ministerstva kultúry SR, schválená 14. februára 2001, pričom ju označuje za jednu z naliehavých úloh.

Starostlivosť o terminológiu nechce byť **normalizáciou**, teda o legislatívne zásahy nariaďujúce používanie istých jazykových prostriedkov na úkor iných, „nesprávnych“. (Guespin dokonca hovoril normalizátoroch ako o ľuďoch, ktorí majú moc kanonizovať alebo exkomunikovať termíny (1993:213)²). Skôr sa ňou chápe proces **štandardizácie**, potrebný a legitímny proces, v rámci ktorého sa terminológia ustalaťuje a ktorý berie do úvahy rôzne komunikačné potreby používateľov odborných pomenovaní a teda istú variantnosť terminológií.

Kým normalizácia bola často odtrhnutá od reality, nebrala ohľad na používateľov a ich prostredie, v chápaní francúzskej socioterminológie je úlohou štandardizácie minimalizovanie terminologického chaosu a zároveň zachovanie istej miery jazykovej variabilnosti, a tak pomôcť terminológiám k vlastnej „samospráve“. Je vždy dočasná a otvorená zmenám³. Čiže jazyková politika by mala byť v prvom rade identifikáciou problémov zo strany lingvistov a ponúknutie riešení, t.j. zjednocovanie odborných pomenovacích prostriedkov a vytváranie podmienok pre prijatie nových termínov.

C. Pokiaľ ide o úlohu JÚLŠ pri budovaní TDB, dovoľm si odvolať sa na koncepciu MK SR z februára 2001, schválenú vládou Slovenskej republiky. V nej sa uvádza, že v záujme celej vedeckej a odbornej verejnosti je v okruhu terminológie prvoradou požiadavkou vybudovať banku termínov a sprístupniť ju v elektronickej podobe, pričom najlepšie odborné predpoklady na budovanie, správu a dohľad banky terminologických dát má jazykovedný ústav LŠ SAV.

Výhodou TDB je:

- 1) **centralizácia** dostupných informácií o termínoch a zároveň o identifikáciu frekvencie ich používania, prípadnej komunikačnej situácie. (triedenie a uvádzanie viacerých

² GUESPIN Louis, 1993, „Normaliser ou standardiser?“, dans Gambier Yves et Gaudin François (dir.), *numéro spécial Socioterminologie, Le langage et l'homme* vol. XXVIII n° 4, ed. DeBoeck Université, s. 213 – 222.

³La standardisation, procès nécessaire et légitime, elle ne porte pas non plus sur une „langue“ abstraite mais sur des pratiques langagières plurinormées. La standardisation ne nie pas les contradictions entre chercheurs, enseignants, décideurs, producteurs: elle s'auto-régularise sans être un consensus utopique, elle est toujours **provisoire et à redéfinir**... elle part des interactions verbales, avec leur niveau de langue, sans tenter ... de nier les registres, les synonymes, les conflits de dénomination... (Cabré 1998:244)

synonymných termínov a ich odlišenie pomocou kontextu, kvalifikátorov... návrh nových termínov)

- 2) Kľúčové je zabezpečiť **popularizáciu a šírenie** štandardizovanej terminológie (verejnosti netreba vnucovať „sterilné“ termíny ale **spopularizovať** neznáme neologizmy)
- 3) **flexibilita (kontinuálna starostlivosť a aktualizácia)** - predpokladá sa, že sa akceptované termíny budú môcť modifikovať v prípade potreby.
- 4) **priestor** na vytvorenie konsenzu medzi odborníkom a lingvistom, prípadne prekladateľom

Kvalitu a dôveryhodnosť databázy zabezpečí v prvom rade kvalita vložených terminologických záznamov.

Tú možno posudzovať z dvoch hľadísk:

1. **dôveryhodnosť** zdroja/autora terminologického záznamu (spolupráca jazykovedcov, odborníkov a d na úrovni jej tvorby a šírenia s vysokými školami, vedeckými pracoviskami a štátnymi úradmi).
2. **štruktúra** terminologického záznamu

Ideálny multifunkčný terminologický záznam by mal obsahovať tieto podskupiny:

1. heslový termín;
2. lingvistickú informáciu o termíne – minimálna (skratky a varianty) alebo rozšírená (morfológické a syntaktické poznámky);
3. sémantickú a pojmovú špecifikáciu termínu (definícia, oblasť, rozsah použitia, synonymá, antonymá, vzťah k príbuzným pojmom prostredníctvom terminologických vzťahov - kognitívny kontext);
4. pragmatickú špecifikáciu – kontextová exemplifikácia, poznámky o použití;
5. záznam o zdroji všetkých excerpovaných informácií;
6. záznam o zaradení termínu do databázy – dátum, terminológ;
7. ekvivalent v cudzom jazyku, prípadne viac (v tom prípade by mohol zahŕňať pragmatické informácie v každom jazyku).

Konečná mikroštruktúra záznamu závisí jednak od funkcie TDB a takisto od špecifickej oblasti. Napríklad právne glosáre EÚ uvádzajú termín spolu s jeho typickými spojeniami

vybranými priamo zo zdrojového textu, ktorým je zákon alebo právny dokument, niekedy obsahujú aj celú vetu.

Podľa Medzinárodnej Ženevskej konferencie o terminológii z roku 1969 by v terminologickom zázname nemala chýbať

– 1. zmienka o kontexte alebo definícia („terminological information always be given with mention of context or definition“)

– 2. zdroj a dátum vzniku termínu („that reference be given to its source and date“)

pričom všetky termíny by mali pochádza zo spoľahlivých textov, napísaných kompetentnými odborníkmi („that it be taken from reliable original texts i.e competently written“)

Chcela by som len uviesť, že JÚLŠ je ešte len na začiatku tvorby koncepcie tejto databázy a v súčasnej dobe robí prieskum terminologických aktivít na Slovensku. Cieľom je nadviazať na veľkú tradíciu správy terminológie z 50. a 60. rokov, keď sa slovenská terminológia systematicky popisovala a rozvíjala vďaka práci terminologických komisií. Ich výsledkom bolo viac ako 30 kodifikačných prác o terminológii väčšiny vedných a technických odborov.

Bibliografia

CABRÉ, M.T.: La terminologie – théorie, méthode et applications. Ottawa: Armand Colin/PUO 1998.

ČERMÁK, F. et alii.: Manuál lexikografie. Praha: H&H 1995.

ČERNÝ, J.: Dějiny lingvistiky. Olomouc: Votobia 1996.

GAUDIN F.: Socioterminologie. Une approche sociolinguistique de la terminologie. Bruxelles: Duculot 2002

GUESPIN L.: „Normaliser ou standardiser?“ In Gambier Yves et Gaudin François (dir.), *numéro spécial Socioterminologie, Le langage et l'homme* vol. XXVIII n° 4, ed. DeBoeck Université 1993, s. 213 – 222.

ISO 704 (2000): Travail terminologique – principes et méthodes. International Organization for Standardization.

ISO 860 (1996): Travaux terminologiques – Harmonisation des termes. International Or-

ganization for Standardization.

ISO 15926 (2000): Symbols, lexicons and conventions for terminology. International Organization for Standardization.

ISO 1087-1 (2000): Travaux terminologiques – Vocabulaire. International Organization for Standardization.

ISO 10241 (1992): Normes terminologiques internationales. International Organization for Standardization.

NF X 03-006 (1988): Fiche minimale de terminologie. AFNOR

NF 03-001 (1967/1994) Règles générales pour l'élaboration des vocabulaires techniques. AFNOR

KOCOUREK, R.: La langue française de la technique et de la science. Wiesbaden: Brandstetter 1991.

KOCOUREK, R.: Termín a jeho definice. In: Československý terminologický časopis, 4, 1965.

LERAT, P.: Les langues spécialisées. Paris: PUF 1995.

MASÁR, I.: Ako pomenúvame v slovenčine. Bratislava: Spisy SJS 3/2000.

MASÁR, I.: Príručka slovenskej terminológie. Bratislava: VEDA 1991.

MASÁR, I.: Stav a úlohy slovenskej terminológi. In Kultúra slova, č. 5-6 (1993), s. 129-139

MISTRÍK, J. et alii: Encyklopédia jazykovedy. Bratislava: Obzor 1993.

SAGER, J.C.: A Practical Course in Terminology Processing. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins 1990.

THOIRON, P./BÉJOINT, H.: Les sens des terms. In *Les sens en terminologie*. Travaux du C.R.T.T. Lyon: Presses Universitaires de Lyon 2000.

Internetové zdroje:

www.granddictionnaire.com

www.termium.com

www.eurodicautom.com

www.cfwb.be

www.cilf.org

www.termisti.refer.org

www.rint.org

